

АСПІРАНТСЬКІ СТУДІЇ

УДК 37.015.31:17.022.1 (477 «19/20»)

МЕТОДОЛОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЙ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЦІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Катерина Кучина

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького***Анотація:**

Здійснено методологічну рефлексію теоретико-педагогічних засад, основних напрямів розвитку ідей морального виховання в освітніх концепціях України кінця ХХ – початку ХХІ ст. Запропоновано орієнтовно визначити в межах хронологічного періоду, що досліджується, три етапи становлення й розвитку педагогічних концепцій морального виховання. Це уможливить, на думку автора, розгляд специфічних, притаманних лише відокремленим десятиріччям і рокам, ознак розвитку ідей морального виховання у вітчизняній педагогічній думці в контексті політичних, економічних, соціокультурних змін, а отже, надасть досліджуванім явищам конкретності, предметності й достовірності.

Кучина Катерина. **Методологическая рефлексия развития концепций нравственного воспитания в отечественной педагогике конца ХХ – начала ХХІ столетия**

Осуществляется научно-педагогическая рефлексия теоретико-методологических основ, направлений, развития идей нравственного воспитания в образовательных концепциях Украины конца ХХ – начала ХХІ ст. Предлагается определить в рамках исследуемого хронологического периода три этапа становления и развития педагогических концепций и нравственного воспитания. Это, по мнению автора, обеспечит возможность рассмотрения специфических, присущих только отдельным десятилетиям и годам, признаков развития идей нравственного воспитания в отечественной педагогической мысли в контексте политических, экономических, социокультурных изменений, а значит, обеспечит конкретность, предметность и достоверность исследуемых явлений и процессов.

Kuchyna Kateryna. **Methodological reflection of the development of the conceptions of moral education in domestic pedagogy at the end of the 20th – the beginning of the 21st centuries**

The article deals with the scientific and pedagogical reflection on theoretical-methodological principles, based on the main trends of the development of the ideas of moral education in the educational conceptions of Ukraine at the end of the 20th -the beginning of the 21st centuries. It is suggested to define three stages of establishment and development of pedagogical conceptions and moral education within the given chronological period. In the author's opinion it can provide the possibility to scrutinize specific and characteristic only for certain years and decades signs of development of the ideas of moral education in domestic pedagogy in the context of political, economic, and socio-cultural changes, and hence it will provide concreteness, substantiality and accuracy of the phenomena and processes which are studied.

Ключові слова:

антропоцентрична, соціоцентрична, теоцентрична концепції, моральне виховання, комуністична мораль, педагогіка співробітництва, ціннісні орієнтації.

антропоцентрическая, социоцентрическая, теоцентрическая концепции, нравственное воспитание, коммунистическая мораль, педагогика сотрудничества, ценностные ориентации.

anthropocentric, sociocentric, teocentric conceptions, moral education, communist moral, pedagogics of collaboration, value orientations.

На початку ХХІ ст. перед системою освіти України постають завдання, які стосуються зміни стратегії й тактики її розвитку. Тенденції переходу від техногенного суспільства, з його пріоритетом техніки над людиною, до суспільства постіндустріального викликали інтерес до моральних проблем буття й розвитку людства. В умовах трансформації та модернізації українського суспільства, переосмислення цінностей зростає потреба в науково обґрунтованих, національно зорієнтованих, виважених, конструктивних і перспективних концепціях, стратегіях і програмах, які, глибоко враховуючи деструкції соціального середовища й феномен дезорганізації та дезадаптації молоді, допоможуть у визначенні освітніх і виховних доміант. Велику стурбованість викликає стан духовного здоров'я молоді: поведінкові відхилення, агресивність, загальмованість, інфантилізм, нерівноваженість, егоїзм, невротизація тощо. Науково-технічна революція, що спричинила інформаційний вибух, загострила сприйняття людських

проблем, глобалізація 70-х залишила відкритими ці питання, а згодом, у 80-ті рр., коли швидкими темпами треба було вносити зміни до системи освіти, педагогічна наука не надала конкретних випереджувальних рекомендацій щодо напрямів розвитку освіти, хоча педагоги-практики, ентузіасти, новатори запропонували власні позитивні напрацювання.

Система освіти в Україні ускладнена ще й тим, що треба негайно визначити шляхи виходу з кризи водночас у трьох сферах: духовній, соціальної, моральної. На необхідності активізації наукових пошуків у галузі морального виховання молоді наголошують Закони України «Про освіту», «Про охорону дитинства», Указ Президента «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян», «Національна доктрина розвитку освіти у ХХІ столітті». У зв'язку з цим важливого значення набуває вивчення концептуальних засад морального виховання. Принагідно слід здійснити іс-

торичні розвідки теоретичних підходів, з'ясувати тенденції розвитку концепцій морального виховання в сучасній педагогічній науці України. Фундаментом для побудови концепцій, програм, стратегій і моделей виховання є, безумовно, ціннісна нормативна база, національний потенціал, інтелектуальний рівень, матеріальна основа.

Провідними теоретиками гуманістичного виховання й освіти стали вітчизняні педагоги ХХ ст. Ш. Амонашвілі, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький, а також зарубіжні вчені Дж. Д'юї, А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Штайнер, які спиралися на дослідження видатних гуманістів минулого: Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди. Теорії морального виховання базуються на концепціях гуманістичного виховання (К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Я. Корчак, С. Френе та ін.); на програмах морального виховання (М. Пирогов, К. Ушинський, Л. Толстой, А. Пінкевич та ін.); основах аксіології (Б. Бім-Бад, Б. Гершунський, Б. Додонов, В. Миронов, Т. Троїцька, П. Фішер та ін.); на доробках, присвячених визначенню педагогічних вимог до фахівця соціокультурної сфери (І. Аносов, Т. Бакланова, А. Каргін, Н. Максютін, В. Молодиченко, М. Елькін та ін.). Особливості морального розвитку розкриває сучасна педагогічна наука (І. Бех, В. Бондар, О. Сухомлинська, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремень, М. Сметанський, Т. Тюріна, М. Окса, Г. Шевченко, Б. Кобзар, І. Подолян, Н. Молодиченко, О. Вишневецький, С. Карпенчук та ін.).

Дослідник-педагог Б. Коротяєв зауважує, що «сучасне життя кидає виклик моральності» й попереджає, що «визначити показники соціально-морального й духовного здоров'я важко через наявність спірних, полярних, суперечливих і таких, що взаємовиключають одна одну, концепцій. Усе ж найістотнішими показниками можуть бути ті, які пов'язані з загальнолюдськими цінностями» [4, с. 83]. Академік О. Киричук зазначає: «науково-технічна революція, примножуючи можливості людини в освоєнні планети й космосу, створенні матеріальних благ, несе разом із тим багато негативних явищ: посилення технократизму й бездуховності, нестабільність життя, руйнування звичних світоглядних настанов і моральних орієнтирів, соціальні та екологічні катаклізми, стрімке зростання впливу антропогенних та енергоінформаційних чинників на природу й людину у глобальних масштабах, які ставлять під сумнів можливість збереження необхідних умов життя людства на землі» [2, с. 25]. Автор вважає, що основними стратегічними напрямками та домінантами розвитку освіти є такі: вибір ціннісних орієнтирів, що сприяють гармонізації та гуманізації особистості; інтеграція цих орієнтирів в єдину

виховну систему на ґрунті національної культурної традиції; гармонійне поєднання розуму та почуття, раціонального та ірраціонального, фізичного й духовного; організація енергоінформаційного простору, в якому відбувається становлення й розвиток індивідуальності; утвердження культурно-національних і загальнолюдських цінностей як основи людської екзистенції; регулювання та корекція формування особистості у процесі розгортання основних видів діяльності; стимулювання активності [2, с. 36].

Мета статті – здійснити наукову рефлексію теоретико-методологічних основ, напрямів розвитку ідей морального виховання в освітніх концепціях системи освіти України кінця ХХ – початку ХХІ ст.

У межах хронологічного періоду, який досліджується, ми орієнтовно визначаємо три етапи становлення й розвитку концепцій морального виховання. Така періодизація уможливить розгляд специфічних, притаманних лише відокремленим десятиріччям і рокам, ознак розвитку ідей морального виховання у вітчизняній педагогічній думці в контексті політичних, економічних, соціокультурних змін, а отже, надасть досліджуванім явищам конкретності, предметності й достовірності.

Перший етап (від середини 50-х рр. ХХ ст.) позначений постаттю В. Сухомлинського, який глибоко обґрунтував теми й проблеми, які раніше не були предметом педагогічної рефлексії у структурі радянської ідеології. Автор досліджував духовний світ особистості, її моральні цінності задовго до того, коли на неї звернули увагу інші педагоги. Це викликало обурення з боку офіційної педагогіки; твори В. Сухомлинського були піддані нищівній критиці (Б. Лихачов, В. Кумарін, Л. Гордін, В. Коротов), а педагог-новатор був звинувачений у проповіді «абстрактного гуманізму». Позбавлений можливостей відстоювати свої позиції в педагогічній пресі через відмову друкувати статті, в умовах цькування В. Сухомлинський продовжував розвивати свої ідеї в загальновідомих творах [6]. Принагідно зазначимо, що хоча праці В. Сухомлинського з'явилися дещо раніше, в середині ХХ ст., але, безумовно, це є випередженням, потужним здобутком для всіх подальших часів. Попри те, що концепції виховання В. Сухомлинського базувалися на ідеях комуністичного виховання, автор змальовував комунізм як суспільство щасливих, гармонійно розвинених людей, яких поєднують високоморальні відносини, де утверджується соціальна справедливість, розвивається висока духовність. При цьому у творах педагога хоч і наявна відкрита риторика щодо комуністичного виховання, але вона є другорядною, а весь педагогічний простір заповнюється екзистенційно спрямо-

ваною «педагогікою серця». Провідне місце в педагогічній концепції новатора належить ідеям гуманізму, людяності, доброзичливості, високої моралі, але тоталітарне суспільство не було готове сприйняти таке прогресивне явище, як В. Сухомлинський.

Перший етап становлення й розвитку концепції морального виховання був тим періодом, коли основи законодавства СРСР про народну освіту проголошували марксистсько-ленінський світогляд, соціалістичний інтернаціоналізм, радянський патріотизм, комуністичну ідеологію. Як наслідок, поширилися національний нігілізм, зневага до української культури, формалізм, бюрократизм. Хоча в системі виховання активними складниками були комсомол, піонерські організації, вони повсюди проголошували моральний кодекс будівника комунізму (1971), виховання комуністичної моралі, радянського патріотизму, були дієвою силою згуртування молоді, але вже у 80-х рр. виявилось, що їх лозунги мали декларативний характер, були упередженими, заангажованими, а з 90-х – до 2000-х рр. настав час зняття ідеологічного табу, виникнення нових підходів і концепцій, визнання неможливості актуалізації ідей морального виховання молоді. У підручниках із педагогіки до 90-х рр. висвітлювалися основи так званої радянської педагогіки, розкривалися сутність, закономірності, шляхи комуністичного виховання, освіти й навчання молодого покоління в соціалістичному суспільстві, пропонувалися для вивчення такі теми, як завдання комуністичного виховання в радянській школі, основи комуністичної моралі, посилення на першоджерела (статут КПРС, матеріали з'їздів КПРС), позитивний аналіз впливу піонерської, комсомольської організацій на особистість тощо. Радянській школі пропонувалося використовувати методи виховання комуністичної моралі, виховати нову людину – борця за перемогу комунізму, будівника безкласового комуністичного суспільства. Основним змістом виховання дитини в соціалістичному суспільстві було формування комуністичних поглядів і переконань, усебічний розвиток членів комуністичного суспільства, борців за комунізм.

Другий етап охоплює період, коли на тлі певних недоліків в освіті все ж став можливим творчий підйом учителів, і середину 80-х рр. XX ст. можна схарактеризувати як час змагань між традиціоналізмом і новаторством, як період становлення гуманістичної парадигми у філософії та педагогіці й оформлення напряму «педагогіка співробітництва». Видатні педагоги (Ш. Амонашвілі, М. Гузик, І. Волков, Є. Ільїн, І. Іванов, В. Караковський, С. Лисенкова, В. Шаталов та ін.) створили нові виховні системи, що діяли на основі принципів гуманізму, духовності, творчого підходу до навчально-виховного процесу й витрима-

ли випробування часом. Після проголошення Україною незалежності й затвердження Законів України «Про освіту» (1991), «Про мови» (1991) та інших державних документів розпочався процес реформування системи освіти й формування нових концепції виховання з урахуванням нових пріоритетів незалежної демократичної держави. У цей час перелік питань досліджуваного соціально-психологічного феномена розширився, але виявилось, що стан морального розвитку молоді занадто низький, загострилася духовна криза, стали реаліями не тільки розрив поколінь, а й розпад свідомості особистості. Все це викликало особливе занепокоєння у науковців і практиків. В умовах дегуманізації суспільних відносин, втрати виховних ідеалів, відчуження людей один від одного важливим став пошук ефективних форм і методів морального виховання. Усі ці процеси стали результатом соціальної нестабільності, недовіри регулятивних механізмів, невизначеності програм кардинального реформування суспільства в гуманітарно-культурній сфері. Нагальною проблемою педагогіки стало максимальне пом'якшення цих болісних процесів, максимальне обмеження, нівелювання негативних впливів, збереження й плекання ціннісних засад розвитку особистості, не спонтанне, а системне, випереджувальне реагування на гуманітарний хаос у суспільстві, вироблення моральних орієнтирів і духовних засад виховання.

Третій етап становлення й розвитку концепції морального виховання характеризується появою нових концептуальних орієнтирів для сучасної школи. Ними стали: концепція національного виховання (1994), що, звичайно ж, потребувала розвитку й удосконалення; концепція О. Вишневського, засади якої поділяє Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенко [3, с. 78]; концепція академіка А. Алексюка, яка наголошує на винятковій складності та суперечливості процесу переходу навчання й освіти в Україні від стану жорсткої уніфікованості в умовах СРСР до утвердження в цій сфері якісно нових, притаманних вільним суспільствам демократичних принципів [3, с. 58]; концепція української школи-родини, створена академіком П. Кононенко і заснована на здобутках етнопедогогіки [3, с. 122]; концепція М. Стельмаховича, що проорокує у XXI ст. новий злет демократичного вдосконалення суспільства, що базується на силі розуму й людяності, з його найтипівшими прикметами – відродженням і розквітом націй, націоналізмом, інтелектуалізмом, інтенсивною науковою поінформованістю, соціальною справедливістю, компетентністю й професіоналізмом, високою духовністю й мораллю, виявом небувалої творчої ініціативи [3, с. 137].

Своєчасними документами також були «Концепція превентивного виховання дітей і молоді» (1998), «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» (2000), «Концепція художньо-естетичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл» (2001), «Концепція громадянської освіти в школах України» (2001), «Програма виховання дітей і молоді» (2003/2004),; «Національно-експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі» (2007/2013). Так, «Національна доктрина розвитку освіти» (2002) окреслює стратегію й основні напрями розвитку освіти в першій чверті XXI ст., проголошує необхідність створення умов для розвитку, самоствердження й самореалізації особистості, визначає обов'язком держави забезпечення виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки; збереження й збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, історії, культури; виховання демократичного світогляду; розвиток творчих здібностей і навичок самоосвіти, самореалізації тощо. На думку В. Коротяєва та В. Курило, доктрина є недосконалою: «Ідеться про повторення старої партійної доктрини (партійно-державної або партійно-урядової)». Автори доводять, що завдання доктрини щодо мети виховання є недосяжними, ілюзорними, узятими зі старої епохи (комуністичними: «духовне багатство, моральна чистота й фізична досконалість»), а також звертають увагу, що доктрина – це державний документ, який підлягає обов'язковому виконанню. Загалом цільові програмні настанови повторюють у завуальованому вигляді декларативні імперативи минулого [4].

Основними тенденціями щодо тлумачення сутності морального виховання є антропоцентрична, теоцентрична, соціоцентрична. В. Білоусова відповідно до цих тенденцій виділяє різні підходи до систем виховання: в антропоцентричній – самореалізація, автономність, користь, щирість, індивідуальність; у теологічній – християнське милосердя, довіра, терпимість, скромність; у соціоцентричній найвищою цінністю є людство загалом. На цій підставі термін «моральне виховання» слід розглядати як процес, що здійснюється за власними правилами й закономірностями, як суспільне явище, що підпорядковується законам суспільного розвитку; як форма трансформації досвіду та сфера реалізації людської моральної культури; як корекція поведінки, бажань, почуттів, чеснот, мотивів; як виховання моральних рис, умінь і навичок моральної поведінки та гуманних взаємин [1].

Учені зазначають, що система моральних настанов трансформується від теологічно-онтологічних канонів до натуралістичного неоліберального відліку координат. Уже три століття, починаючи з XVIII-го, поступово розвиваються такі цінності, як автономія, свобода особистості, погляд на мораль як частину прав людини, тому насамперед необхідно починати з суспільної, соціальної сфери – визнання державою пріоритетності освіти та виховання дітей і молоді як основи всього освітнього процесу. І слухним є застереження О. Вишневецького, що головною небезпечкою морального виховання людини є релятивізм, який проголошує моральні цінності «відносними», що частково, а іноді й повністю віддаляє людину від моральної істини. Релятивізм з'являється й руйнує мораль тоді, коли послаблюється духовний компонент свідомості людини й суспільства... Сприяє цьому і спроба суто секулярної інтерпретації моральних засад» [7].

Концепція виховання О. Сухомлинської є конкретним регулятивним механізмом, цільовою програмною настановою, дієвим орієнтиром для сучасної освіти. Автор визначає такі складники моральності: моральні почуття (любові, довіри, співчуття, співпереживання); моральні переконання; моральна діяльність і стосунки. Саме моральні почуття – складник діяльності особистості, що характеризує її спрямованість (інтереси, ідеали, цінності). Моральні переконання дають змогу людині здійснювати дію з розумінням її доцільності. Моральна діяльність, як важлива частина моральності, містить у своїй структурі мотиви, бажання, потреби. Формувати духовність у молоді потрібно на основі моральних вимог, що фіксуються у свідомості людини у вигляді норм, принципів, ідеалів, понять. На основі залучення молоді до універсальних цінностей формуються складники духовного світу, моральність особистості, що допомагає їй сформуванню своїх життєвих орієнтирів [5, с. 52].

Аналіз концептуальних положень дає змогу дійти висновків щодо вдосконалення морального виховання в системі освіти України:

- організація морального виховання потребує перебудови методології освіти та її цілепокладання;
- пріоритетом і провідним завданням системи освіти повинен стати моральний складник як основа, що створює матеріальну дійсність, культуру, цивілізацію, економіку;
- освіта відіграє основну роль у моральній консолідації людей;
- державна функція освіти повинна визнаватися не як допоміжна, а як базова, що реалізується через освіту – основний інститут педагогічного впливу на моральний розвиток громадян;

– навчальний процес слід переорієнтувати із засвоєння предметів на оволодіння діяльністю, на розвиток особистості з індивідуальною системою цінностей, особистісних властивостей і настанов;
 – виховні програми навчальних закладів необхідно доповнити релігійною компонентою;
 – на часі – створення державної програми морального розвитку особистості з обґрунтуван-

ням основних принципів морального розвитку та виховання: морального прикладу педагога, соціально-педагогічного партнерства, індивідуально-особистісного розвитку, інтегративності виховних програм, соціальної затребуваності виховання.

Список використаних джерел

1. Білоусова В. О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи : монографія / В. О. Білоусова. — К. : ІЗМН, 1997. — 192 с.
2. Киричук О. В. Духовно-катарсична активність особи : сутність, генеза, функції / О. В. Киричук // Реабілітаційна педагогіка на межі ХХІ століття : науково-методичний збірник : у 2-х част. — К. : ІЗМН, 1988. — Ч. 1. — С. 26.
3. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні / Ред. рада : А. Погрібний, А. Алексюк, О. Вишневський та ін. — К. : Школяр, 1997. — 149 с.
4. Освітній простір: очікування та виклики часу й життя : монографія / Б. І. Коротяєв, В. С. Курило. — Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2009. — 308 с.
5. Сухомлинська О. Концептуальні засади формування духовності на основі християнських моральних цінностей / О. Сухомлинська // Шлях освіти. — 2002. — № 4. — С. 13—18.
6. Сухомлинський В. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості : вибрані твори : у 5-ти т. / В. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 1. — 654 с. ; Т. 2. — 670 с. ; Т. 3. — 670 с. ; Т. 4. — 640 с. ; Т. 5. — 639 с.
7. Fouts J. T. Education for Moral Laving: Guidelines for School Programs / J. T. Fouts // Symposium on Curriculum Reform in Education. — Kiev, 19—21 May, 1993. — PP. 123—183.

References

1. Bilousova, V. O. (1997). *Theory and techniques of humanization of the high school students' relations in the extracurricular activity at the comprehensive school : monograph*. Kyiv : IZMN. [in Ukrainian]
2. Kyrychuk, O. V. (1988). *Spiritual and cathartic activity of a person : the essence, genesis, functions*. In : *Rehabilitative pedagogy on the verge of the 21st century : scientific and methodical collection*. Kyiv : IZMN. [in Ukrainian]
3. Pogribnyi, A. and Aleksyuk, A. and Vyshnevs'kyi, O. (1997). *Conceptual grounds of democratization and reforming of education in Ukraine*. Kyiv : Shkolyar. [in Ukrainian]
4. Korotyaev, B. I. and Kurylo, V. S. (2009). *Education space : expectations and challenges of the time and life*. Luhans'k : DZ «LNU after Taras Shevchenko» [in Ukrainian]
5. Sukhomlyns'ka, O. (2002). *Conceptual grounds of spirituality formation on the basis of the Christian moral values*. In : *The way of education*, 4, 13—18. [in Ukrainian]
6. Sukhomlyns'kyi, V. (1976). *Problems of upbringing of the all-round personality : selected works*. Kyiv : Radyans'ka shkola. [in Ukrainian]
7. Fouts, J. T. (1993). *Education for Moral Laving : Guidelines for School Programs*. In : *Symposium on Curriculum Reform in Education*. Kiev. pp. 123—183.

Відомості про автора:

Кучина Катерина Олегівна

Glamour1606@mail.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72312, Україна.
 doi:10.7905/vers.v1i1.658

Надійшла до редакції: 27.03.2013 р.

Прийнята до друку: 10.04.2013 р.

*Рецензент: доктор філософських наук,
 професор Молодиченко В. В.*